

ANETA BARANOWSKA

Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń

PROCES KSZTAŁTOWANIA SIĘ TOŻSAMOŚCI W INSTYTUCJI TOTALNEJ NA PRZYKŁADZIE ŻOŁNIERZY – MIESZKAŃCÓW OBOZU BABILON W IRAKU

Celem tej pracy jest ukazanie rzeczywistych, społecznych mechanizmów kształtowania się technik adaptacyjnych do życia w instytucji totalnej żołnierzy – mieszkańców obozu Babilon – w perspektywie koncepcji instytucji totalnej Ervinga Goffmana, ze szczególnym uwzględnieniem wpływu specyficznych warunków obozu wojskowego na Bliskim Wschodzie (ataki nieprzyjaciela, odmienny klimat, kultura, religia) na kształtowanie się tożsamości żołnierzy.

Armia jest jedną z wielu instytucji istniejących w życiu społecznym. Tym, co wyróżnia ją jako instytucję swoistą, jest szczególne połączenie i nasilenie pewnych cech, które spotykamy również w innych instytucjach, lecz nie w tak dużym natężeniu. Armia jest organizacją o przewadze więzi formalnych nad osobowymi; instytucją biurokratyczną, o strukturze hierarchicznej; środowiskiem społecznym z własnym systemem uwarstwienia; zespołem norm i tradycji; grupą celowego działania zorganizowaną do konkretnych potrzeb¹.

Z racji pełnionych zadań pojmowana jest ona jako instytucja totalna, wnika jąca swym działaniem we wszystkie sfery życia żołnierza, tworząca określone zespoły, wzory zachowań (sytuacyjne, instytucjonalne, integracyjne), które można wyodrębnić ze względu na role, jakie odgrywają one w ogólnej organizacji życia wojskowego, oraz stratyfikująca pozycję żołnierza w środowisku wojskowym, umożliwiając mu społeczne działanie².

¹ *Leksykon wiedzy wojskowej*, Wyd. MON, Warszawa 1979, s. 20; J. Wiatr, *Socjologia wojska*, Wyd. MON, Warszawa 1964, s. 23–24.

² J. Zalewski, *Wokół tożsamości Wojska Polskiego przełomu XX/XXI wieku*, Elipsa, Warszawa 2004, s. 29.

Do socjologii pojęcie „instytucja totalna” wprowadził Erving Goffman. W swej pracy zatytułowanej *Asylums*³ wychodzi on z założenia, że każda instytucja społeczna charakteryzuje się tendencją do zawładnięcia w jakimś stopniu czasem i zainteresowaniami swych członków. Usiłuje też ona wywierać określony wpływ na ich postawy i zachowania. Należy pamiętać, że w społeczeństwie funkcjonują rozliczne instytucje o bardzo zróżnicowanym stopniu absorbowania swych członków i podporządkowania ich swoim podstawowym celom. Są wśród nich takie, które zmierzają do wytworzenia silnych i z trudem przekraczalnych barier w sferze stosunków społecznych między członkami danej instytucji a światem zewnętrznym, na który składa się globalny system instytucji. Symbolem tych barier są najczęściej takie elementy fizyczne, jak: zamknięta brama, wysoki mur, drut kolczasty, ściana skalna, woda, lasy bądź trzęsawiska. Instytucje te E. Goffman nazywa instytucjami totalnymi. Każda z nich, jak stwierdza, stanowi „hybrydę” społeczną, jest częścią społeczności rezydencjalnej i częścią organizacji formalnej. Z tej właśnie przyczyny stanowią one przedmiot specjalnego zainteresowania socjologicznego. W społeczeństwie obecne są instytucje przymusowe powołane do „odmieniania ludzi”. Każda z nich stanowi eksperyment świadczący o tym, co można uczynić z człowiekiem⁴.

Jednocześnie autor ten wskazuje kilka istotnych cech (atrybutów) najbardziej charakterystycznych dla tego totalitaryzmu. Po pierwsze – wszystkie aspekty życia przebiegają w tym samym miejscu i podlegają tej samej jednolitej władzy zwierzchniej. Po drugie – każda faza codziennej działalności członków jest realizowana w bezpośrednim towarzystwie „paczki” innych członków, którzy traktowani są podobnie i od których wymaga się wspólnego wykonywania tych samych czynności. Po trzecie – wszystkie fazy codziennej działalności są ściśle zaplanowane tak, aby poprzedzająca je w czasie działalność łączyła się z następną. Wszystkie sekwencje tej działalności są przy tym narzucone z góry przez system kategorycznych decyzji formalnych i ciała kierownicze. Po czwarte – różne narzucone kierunki działalności są ujęte w jednolity i racjonalny plan świadomie skonstruowany dla realizacji oficjalnych celów instytucji. Po piąte – między nadzorcami i członkami występuje ostry podział, z wysoce ograniczoną ruchliwością społeczną między tymi dwoma grupami. Po szóste – informacje dotyczące losów członków są często nieudostępniowane. Po siódme – struktura pracy w ramach instytucji zamkniętej jest „wprzęgnięta” w 24-godzinny tryb pracy i wymaga odmiennych motywów do pracy aniżeli te, które występują w społeczeństwie globalnym. Po ósme – pojawiają się zazwyczaj rzeczywiste lub symboliczne bariery wskazujące na oddzielenie się od społeczeństwa „na zewnątrz”⁵.

³ E. Goffman, *Asylums*, [w:] *Modern Sociology: Introductory Readings*, P. Worsley (ed.), London 1961.

⁴ E. Goffman, *Charakterystyka instytucji totalnych*, [w:] *Elementy teorii socjologicznych*, W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki (red.), PWN, Warszawa 1975, s. 150–151.

⁵ *Ibidem*, s. 151–154.

Armia zaliczana jest do czwartego wyróżnionego przez E. Goffmana typu instytucji totalnej, czyli „instytucji celowo powołanej do osiągania możliwie najlepszych efektów pracy, które uzasadniają w sposób instrumentalny potrzebę ich istnienia”⁶.

Przyjmując te kryteria za szablon, można dokonać charakterystyki współczesnego ustroju organizacyjnego sił zbrojnych, który wyróżnia się zinstytucjonalizowanym charakterem i hierarchiczną strukturą, ma własny, dostosowany do zadań bojowych, system przełożenia⁷.

Opiszę polski obóz Babilon w Iraku jako instytucję totalną, przy użyciu najbardziej charakterystycznych dla tej instytucji atrybutów.

Działalność mieszkańców obozu dotyczyła określonej przestrzeni i podlegała tylko władzy wojskowej.

Każda faza całodziennego działania realizowana była wraz z innymi żołnierzami, którzy byli traktowani podobnie i od których wymagało się wspólnego wykonywania tych samych czynności. Każdy z mieszkańców obozu przebywał w towarzystwie swych kolegów; wspólnie z nimi pracował, spożywał posiłki, mył się, a także uczestniczył we wspólnych rozrywkach oraz mieszkał i spał w jednym namiocie/kampie.

Codziennie zajęcia w obozie miały ściśle rozkład, według którego bezpośrednio po jednym typie zajęć następował drugi, wszystko w określonym wcześniej czasie i narzucone przez dowódcę.

Wszelkie kierunki działalności ujęte były w jednolity i racjonalny plan, skonstruowany do realizacji oficjalnych celów instytucji.

W obozie wojskowym istniał dystans dotyczący pozycji społecznych między oficerami z jednej strony a podoficerami i szeregowymi z drugiej, a także (choć w mniejszym stopniu) dystans pomiędzy podoficerami a szeregowymi. E. Goffman pisze o istnieniu obok siebie dwóch różnych światów społecznych i kulturowych – przełożonych i podwładnych. Mają one wprawdzie określone punkty kontaktu, wynikające z pełnionych funkcji i zadań, ale poza tym są dla siebie nawzajem mało przenikalne. Pomiędzy nimi występuje wyraźny dystans społeczny, który jest formalnie określony. Świadczy o tym w sposób jaskrawy m.in. fakt, że rozmowy pomiędzy przedstawicielami obu światów prowadzone są w specjalnym tonie. Poza tym są one ograniczone do koniecznych informacji, przebiegają określonym kanałem i dotyczą na ogół planów, formułowanych przez kierownictwo dla swych podwładnych⁸.

Proces komunikacji przyjmował tutaj ściśle określone formy i przepisy – obowiązywała tzw. droga służbowa. W dół sływały rozkazy i polecenia służbowe, w górę płynęły raporty i meldunki o ich wykonaniu. Charakterystyczne

⁶ *Ibidem*, s. 151.

⁷ M. Rybczak, *Wojsko jako rodzaj instytucji totalnej i organizacji społecznej*, „Mysł Wojskowa”, 2004 nr 5, s. 175.

⁸ E. Goffman, *Charakterystyka...*, s. 153.

jest również to, że podwładni pozbawieni byli wiedzy na temat decyzji dotyczących ich losu, co zapewniało kierownictwu wyraźne zdystansowanie się od podwładnych i wyraźną nad nimi kontrolę.

Struktura pracy w obozie Babilon, podobnie jak w innych obozach wojskowych, opierała się na zasadzie stałej 24-godzinnej służby. Warty, patrole, konwoje wykonywane były regularnie również nocą.

Obóz był całkowicie odizolowany od świata zewnętrznego, otoczony betonowymi płytami, zasiekami z koncentryny oraz umocnieniami w postaci worków z piaskiem. Do obozu prowadziły bramy wjazdowe, przy których ulokowane były posterunki wartownicze. Osoby cywilne bez zezwolenia dowództwa nie mogły wchodzić na teren bazy wojskowej. Żołnierze mieli kategoryczny zakaz opuszczania obozu. Poza bazę można było wyjść tylko służbowo. Wojskowi podkreślali: „na zewnątrz miały prawo wychodzić tylko patrole oraz konwoje eskortujące kogoś lub konwoje żywnościowe”⁹.

W obozie Babilon istniały ponadto procesy i zjawiska społeczne, charakterystyczne dla instytucji totalnych, o których należy wspomnieć. Chodzi tu m.in. o proces degradacji osobowości i powiązane z nim procesy depersonalizacji i standaryzacji, a także funkcjonujący tutaj system przywilejów, system wtórnego przystosowania oraz techniki adaptacji.

W myśl teorii E. Goffmana nowicjusz przychodzi do instytucji totalnej z ukształtowaną już w pewien sposób osobowością i powiązaniem ze środowiskiem, które pozwalały jej istnieć. Więzi te zostają przecięte już w początkowych fazach pobytu w instytucji, kiedy to jego osobowość zostaje poddana systematycznemu, choć często niezamierzonemu procesowi degradacji. Jego wynikiem są radykalne zmiany w przekonaniach i postawie moralnej, prowadzące do liczenia się przede wszystkim z interesem własnym i postawą najważniejszych w nowej sytuacji osób¹⁰.

Proces deprywacji osobowości następuje m.in. poprzez usunięcie elementów warunkujących odmienność podwładnego. Pozbawia się go przedmiotów, z którymi mógłby się utożsamiać. Namiastką tego, co zostało mu odebrane, są przedmioty, które otrzymuje z instytucji, są one takie same dla dużej grupy podwładnych i regularnie odbierane przez instytucje. Efektem tego jest proces depersonalizacji i standaryzacja¹¹. W Iraku przejawiały się one w stroju, sposobie odżywiania, braku przestrzeni prywatnej, żołnierze byli pozbawieni dostępu do wielu dóbr i usług, przeżywali derywację stosunków heteroseksualnych, własnej autonomii i wolności, mieli poczucie utraty bezpieczeństwa i zdawali sobie sprawę, że nie są zdolni sprawować kontroli nad zdarzeniami zewnętrznymi (sytuacją rodzinną czy innymi sprawami domowymi). Oprócz wymienionych moż-

⁹ A. Baranowska, *Techniki adaptacji do życia w instytucji totalnej. Na przykładzie żołnierzy mieszkańców obozu Babilon w Iraku*, maszynopis w Archiwum UMK w Toruniu, s. 41–43.

¹⁰ E. Goffman, *Charakterystyka...*, s. 155.

¹¹ *Ibidem*, s. 155–156.

na wyróżnić co najmniej dwa rodzaje derywacji dotyczących różnego rodzaju bodźców. Pierwszy łączy się z brakiem bodźców społecznych (brak możliwości wyboru kontaktów międzyludzkich, brak kontaktu z żoną, dziećmi, przyjaciółmi); drugi – z brakiem bodźców zmysłowych (sposobności oglądania nowych miejsc, słuchania nowych dźwięków)¹².

Instytucja totalna i warunki służby wojskowej poza granicami kraju (ataki nieprzyjaciela, odmienny klimat, kultura, religia) stwarzają warunki sprzyjające występowaniu zmiennych definiujących sytuację społeczną jako sytuację trudną, w której mogą pojawić się również takie zmienne, jak niepewność, lęk i zagrożenie¹³.

Co się dzieje z człowiekiem w sytuacji, która gwałtownie „przewraca” dotychczasowy porządek rzeczy i stwarza okoliczności na wskroś nowe, nietypowe, trudne do zdefiniowania, wymuszające jakieś reakcje i zachowania?

Strategie przystosowawcze zazwyczaj wyjaśniane są przez czynniki psychiczne i społeczne. Badanie strategii dostosowawczych ma już bogatą tradycję¹⁴. E. Goffman wyróżnił pięć technik radzenia sobie z sytuacją izolacji więziennej: wycofanie, bunt, zadowolenie, konwersja i zimna kalkulacja¹⁵. Użyteczne dla moich rozważań będą typologie sytuacji adaptacyjnych do zjawiska anomii. Najpopularniejsza z nich to typologia Roberta K. Mertona, która pozwala opisać zachowania ludzi wobec istniejącego porządku społecznego za pomocą pięciu kategorii: od konformizmu poprzez rytualizm, innowację, wycofanie do buntu¹⁶. Wysoką wartość poznawczą ma również koncepcja anomii oraz typologia reakcji przystosowawczych i osobowości wobec zmiany społecznej Krystyny Szafranec¹⁷.

Podjmując problem badawczy związany z zachowaniem żołnierzy i zagrożeniem ich tożsamości w sytuacji zmiany otoczenia społecznego (warunki obozu wojskowego położonego na Bliskim Wschodzie w czasie trwania konfliktu zbrojnego), sprzężonego z rozpadem struktur aksjologicznych i społecznych więzi, jako podstawę analiz przyjąłem typologię reakcji przystosowawczych i osobowości wobec zmiany społecznej K. Szafranec.

Szafranec, chcąc dokonać charakterystyki możliwych zachowań ludzi w warunkach zmiany społecznej i anomii, skonstruowała typologiczne narzędzie teoretyczne, uwzględniając pięć następujących wymiarów: zaangażowanie w cele i dążenia kulturowe społeczeństwa; stosunek do norm społecznych; poczucie

¹² A. Baranowska, *op. cit.*, s. 46–52.

¹³ *Ibidem*, s. 7.

¹⁴ Zajmując się pojęciem adaptacji, warto przywołać następujących klasyków: L. Lévy-Bruhl, *Moralność i nauka o obyczajach*, KiW, Warszawa 1961; B. Malinowski, *Szkice z teorii kultury*, KiW, Warszawa 1958; T. Parsons, *Struktura społeczna a osobowość*, Państwowe Wyd. Ekonomiczne, Warszawa 1969; R.K. Merton, *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, PWN, Warszawa 1982.

¹⁵ E. Goffman, *Charakterystyka...*, s. 162–166.

¹⁶ R.K. Merton, *op. cit.*, s. 203.

¹⁷ K. Szafranec, *Anomia – przesilenie osobowości*, Wyd. UMK, Toruń 1986, s. 149.

gratyfikacji płynące z zaangażowania w cele i normy społeczne; typ nastawienia emocjonalnego do rzeczywistości istniejącej i kreowanej w ramach danego ładu społeczno-kulturowego; typ mechanizmu adaptacyjnego.

Trzy pierwsze wymiary charakteryzowane mogą być trojako:

Plus – ma miejsce zaangażowanie w cele kulturowe, obserwuje się respektowanie przyjętych w danym ładzie norm społecznych, jednostka korzysta z nagród oferowanych w danym porządku społecznym (akceptuje styl życia dopuszczalny i oficjalnie zalecany).

Minus – nie występuje zaangażowanie w cele kulturowe, normy społeczne nie są respektowane, oferowane przez system gratyfikacje są poza zasięgiem doświadczeń jednostki (tzn. odrzuca je ona świadomie lub mimo woli, nie mieszczą się bowiem w powszechnie przyjętych standardach życia).

Jako innowacyjność – pojawia się zdolność do zastępowania głównych celów kulturowych celami innymi. Jednostka wykazuje skłonność do zachowań mniej lub bardziej sprzecznych z panującymi normami społecznymi, odrzuca nagrody oferowane przez porządek społeczny (przywileje, statusy, system ocen i motywacji), a koncentruje się na urzeczywistnianiu osobistego – niezależnego od konwencji – wyobrażenia o pożądanym stylu życia, wykraczającym poza granice wyznaczone przez panujący porządek moralny i społeczny (jako gratyfikujące wybiera jedynie osobiście akceptowane standardy życia).

Wymiar czwarty, charakteryzujący typ nastawienia emocjonalnego, podlega innym różnicom (zob. tab. 1). Piąty jest niejako funkcją poprzednich¹⁸.

Na podstawie opinii zebranych wśród uczestników misji irackiej dokonałam oceny czterech wymiarów adaptacji do życia w obozie żołnierzy Wojska Polskiego uczestniczących w misji stabilizacyjnej w Iraku¹⁹.

Zaangażowanie w cele. Zasadniczo cele misji irackiej, takie jak przedstawiono je w oficjalnym uzasadnieniu udziału Wojska Polskiego w misji stabilizacyjnej w Iraku, uzyskały powszechną aprobatę żołnierzy. Zdawali oni sobie jednak sprawę, iż uczestniczą w przedsięwzięciu, które ma także wymiar polityczny i propagandowy. Stopień identyfikacji żołnierzy z tak postrzeganymi celami misji był niski. Potwierdzeniem braku akceptacji dla celów politycznych i propagandowych jest fakt, iż przekonanie o słuszności interwencji w Iraku uzyskało bardzo niską ocenę (poniżej średniej).

Dominującym motywem, którym kierowali się żołnierze, podejmując decyzje o wyjeździe na Bliski Wschód, był motyw finansowy (46,5%). Dopiero w dalszej kolejności istotny wpływ na ich decyzje miały: chęć sprawdzenia się w trudnej sytuacji, chęć doskonalenia swoich umiejętności oraz rozwijania osobowości.

¹⁸ K. Szafraniec, *Człowiek wobec zmian społecznych. Studium empiryczne z lat 1981–1982*, PWN, Warszawa 1990, s. 137.

¹⁹ Na podstawie danych pochodzących z badania „Społeczne aspekty służby poza granicami kraju”, przeprowadzonego przez Wojskowe Biuro Badań Socjologicznych, oraz raportu z tychże badań (2004 r.).

Tabela 1. Typologia reakcji przystosowawczych i osobowości wobec zmiany społecznej i anomii

Typ reakcji adaptacyjnych lub osobowości społecznej	Zaangażowanie w cele kulturowe	Stosunek do norm społecznych	Poczucie gratyfikacji	Nastawienie emocjonalne do ładu społecznego	Typ mechanizmu adaptacyjnego
1. Krawcowy konformista	plus	plus	plus	pozytywne	przystosowanie
2. Spóźniony konformista	plus	plus	minus	ambiwalentne	anomia
3. Obojętny konformista	minus	plus	plus	ambiwalentne	anomia
4. Przymusowo zaangażowany	plus	minus lub innowacyjność	minus	ambiwalentne	anomia
5. Konformistyczny dewiant	plus	innowacyjność	innowacyjność	ambiwalentne	anomia
6. Konwencjonalny reformista	innowacyjność	innowacyjność	plus	ambiwalentne	anomia
7. Misjonarz	innowacyjność	innowacyjność	minus	ambiwalentne	anomia
8. Obojętny	minus	minus	minus	indyferentne	uodpornienie
9. Eskapista	minus	minus	innowacyjność	negatywne	wycofanie
10. Buntownik	innowacyjność	innowacyjność	innowacyjność	konstruktywne	autonomia

Źródło: K. Szafranec, *Anomia – przesilenie osobowości*, Wyd. UMK, Toruń 1986, s. 149.

Przy małej identyfikacji z założonymi celami misji i przewadze motywu finansowego można wskazać na bardzo duże zaangażowanie żołnierzy w wykonywanie zadań służbowych. Nie wynikało ono jednak z faktu identyfikacji z głównymi celami misji, a raczej powodowane było znalezieniem się w warunkach wojennych i koniecznością współpracy.

Stosunek do norm społecznych. Codzienne współdziałanie uczestników misji układało się dobrze. Zdaniem żołnierzy przeważało zrozumienie i uznanie zasad ogólnego postępowania, konflikty pojawiały się bardzo rzadko. Głównymi przyczynami napięć i nieporozumień były: przemęczenie, cechy charakterologiczne ludzi oraz nierównomierne obciążanie zadaniami służbowymi i nadmiar biurokracji. O tym, iż żołnierze stosowali się do panujących reguł, świadczy niski poziom występowania zjawisk patologicznych. Najczęstszymi zjawiskami patologicznymi towarzyszącymi zarówno kadrze, jak i żołnierzom służby nadterminowej w Iraku był wulgaryzm i nadużywanie alkoholu. Zjawiska, takie jak naruszenia nietykalności osobistej, używanie przemocy wobec młodszych czy też używanie narkotyków, praktycznie nie występowały.

Poczucie gratyfikacji. Zdecydowana większość badanych (81,3%) deklaruje swoje zadowolenie z wyjazdu do Iraku. Ponad połowa żołnierzy ponownie wzięłaby udział w misji irackiej (w tej grupie respondentów przeważają osoby zadowolone – 69%), a tylko 14% w obecnej sytuacji nie zdecydowałaby się na wyjazd.

W kształtowaniu poczucia satysfakcji z udziału w misji irackiej znaczącą rolę odegrał czynnik materialny. Oprócz poprawy warunków materialnych dodatni wpływ na zadowolenie z misji miały: możliwość sprawdzenia siebie w warunkach wojennych, możliwość zdobycia doświadczenia, poczucie dobrze wykonanego zadania, przeżycie ciekawej przygody.

Nastawienie emocjonalne do ładu społecznego. Wśród żołnierzy, którzy brali udział w operacji irackiej, dominuje pozytywne nastawienie do tej misji. Wyrazem tego nastawienia są wysokie oceny udziału naszego wojska w misji stabilizacyjnej, a także deklarowane przez większość badanych zadowolenie z wyjazdu do Iraku.

Niepokojące jest, iż ponad połowa badanych (66%), zapytana o pozytywne doznania (doświadczenia) z misji w Iraku, nie udzieliła odpowiedzi. Podobny procent żołnierzy nie odpowiedział na pytanie dotyczące przykrych przeżyć. Co jest tego przyczyną? Można zakładać, iż doznania z misji są na tyle nieprzyjemne, iż żołnierze nie chcą do nich wracać. Na co dzień towarzyszyły im obawy o zdrowie i życie, czuli się niepewnie ze względu na sytuację zagrożenia atakami nieprzyjaciela. Żołnierze wskazali również na pewne uchybienia, które miały miejsce podczas realizacji zadań bojowych w Iraku, o których szczegółowo również nie chcą opowiadać²⁰.

Przyjmując jako podstawę analiz typologię reakcji przystosowawczych i osobowości wobec zmiany społecznej K. Szafraniec, wyodrębniłam następujące trzy

²⁰ A. Baranowska, *op. cit.*, s. 76–78.

typy mechanizmów adaptacyjnych: przystosowanie, anomiczne mechanizmy adaptacyjne oraz wycofanie.

Przystosowanie dotyczy żołnierzy, u których pełna akceptacja porządku moralno-społecznego i własnego w nim miejsca nie wyzwala lub likwiduje napięcie między tym „jak jest” i tym, jak ich zdaniem „być powinno”. Naturalna lub wyuczona zdolność do respektowania wymagań instytucji powoduje, że swoje ewentualne problemy adaptacyjne rozwiązują poprzez maksymalne upodobnianie własnego „ja” z „ja” społecznym.

Anomiczne mechanizmy adaptacyjne i wyrosłe na ich podłożu typy osobowości społecznej przyjmują u żołnierzy różną postać w zależności od indywidualnych syndromów cech społeczno-psychologicznych. Można wyodrębnić tutaj dwie zasadnicze orientacje: na niepełny, „okaleczony” konformizm oraz świadomie przyjmowane odmiany konformistycznej dewiacji i innowacji. Najbardziej typowe dla nich wydaje się ambiwalentne ustosunkowanie wobec rzeczywistości, jej porządku moralno-społecznego. Taki charakter relacji reprezentują osobnicy, którzy w mniejszym lub większym stopniu akceptują wartości, normy i gratyfikacje oferowane przez system społeczny, jednakże występuje u nich rozbieżność pomiędzy tym, „jak być powinno” (w sferze celów, norm czy gratyfikacji), i tym, „jak jest”. Nie stać ich jednak ani na odrzucenie, ani na modyfikację zarówno porządku społecznego, jak i własnych oczekiwań pod jego adresem. Nie mogą lub nie chcą w pełni przystosować się do wymagań otoczenia, wskazując niemożność (niechęć) przyjęcia innych strategii adaptacji. W ten sposób wpadają w pułapkę własnego zaangażowania i bezradności, a ich struktury osobowościowe ulegają wyraźnej dezintegracji.

W jednym przypadku spotkałam się z taktyką wycofania się, w sytuacji, w której jednostka świadomie odrzucała wszystko, co wzbudzało lub wzbudza napięcia z otoczeniem społecznym. Po podjęciu takiej decyzji wchodzi wyłącznie w prywatny obszar życia – poza społeczeństwem i jego kulturą, zrywa z nim więzy, wybierając sobie własne enklawy aksjologiczne, zapewniające jej poczucie bezpieczeństwa, nową tożsamość, co zabezpiecza ją przed ewentualnym zaangażowaniem w sprawy pozaosobiste.

Brak tutaj autonomicznych, „pielgrzymujących” i buntowników, którzy w ramach instytucji totalnej i warunków anomii nie mają szans na przetrwanie. Doświadczając porażek, byłiby zmuszeni do przesuwania sobie granic oraz redefiniowania sensu angażowania się w urzeczywistnianie idei i wartości. Ten stan trwałby tak długo, aż w końcu ulegliby i stwierdzili, iż tak naprawdę są one puste. Bezsilni pogubiliby się gdzieś w zagmatwanym świecie pełnym pułapek etycznych i dylematów lub stwierdzili, że jedyna droga, jaka im pozostaje, to ucieczka lub przystosowanie²¹.

²¹ A. Baranowska, *op. cit.*, s. 100–101.

Na podstawie tych wywodów widać, iż instytucje totalne są zakładami przymusowego przekształcania osobowości. Jak pisze E. Goffman: „każda z nich swoiście eksperymentuje na naturze, zwykle brutalnie, aby wykazać, co może uczynić z ludzkim »Ja«”²². Każdy człowiek, który zaczyna funkcjonowanie w instytucji totalnej, stara się przystosować do warunków występujących w danej sytuacji. Warunki te należą do uciążliwych, ale istnieją sposoby, by stawić im czoła. Poznanie i wyjaśnienie społecznych uwarunkowań zachowań ludzi w instytucji totalnej, jaką jest obóz wojskowy, pozwoli efektywniej organizować i planować działania żołnierzy, rozwiązywać problemy wynikające z niedostosowania zachowań do wymogów i ograniczeń instytucjonalnych oraz eliminować dysfunkcje w instytucjach (np. konflikty spowodowane doborem środków do celów, dysfunkcje w systemie komunikacji interpersonalnej).

LITERATURA

- Baranowska A., 2006, *Techniki adaptacji do życia w instytucji totalnej. Na przykładzie żołnierzy mieszkańców obozu Babilon w Iraku*, maszynopis w Archiwum UMK w Toruniu.
- Goffman E., 1961, *Asylums*, [w:] *Modern Sociology: Introductory Readings*, P. Worsley (ed.), London.
- Goffman E., 1975, *Charakterystyka instytucji totalnych*, [w:] *Elementy teorii socjologicznych*, W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki (red.), PWN, Warszawa.
- Leksykon wiedzy wojskowej*, Wyd. MON, Warszawa 1979.
- Lévy-Bruhl L., 1961, *Moralność i nauka o obyczajach*, KiW, Warszawa.
- Malinowski B., 1958, *Szkice z teorii kultury*, KiW, Warszawa.
- Merton R.K., 1982, *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, PWN, Warszawa.
- Parsons T., 1969, *Struktura społeczna a osobowość*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Rybczak M., 2004, *Wojsko jako rodzaj instytucji totalnej i organizacji społecznej*, „Myśl Wojskowa”, nr 5.
- Społeczne aspekty służby poza granicami kraju. Raport z badań*, Wojskowe Biuro Badań Socjologicznych, Warszawa 2004.
- Szafraniec K., 1986, *Anomia – przesilenie osobowości*, Wyd. UMK, Toruń.
- Szafraniec K., 1990, *Człowiek wobec zmian społecznych. Studium empiryczne z lat 1981–1982*, PWN, Warszawa.
- Wiatr J.J., 1964, *Socjologia wojska*, Wyd. MON, Warszawa.
- Zalewski J., 2004, *Wokół tożsamości Wojska Polskiego przełomu XX/XXI wieku*, Elipsa, Warszawa.

²² E. Goffman, *Charakterystyka...*, s. 150.